

**AMIR TEMURNING XITOIY HARBIY YURISHINING EHTIMOLIY
NATIJALARI XUSUSIDA...**

*Orziyev Mahmud Zayniyevich,
Turon Zarmed universiteti "Tarix" kafedrasida, t.f.f.d. (PhD)*

*Kenjayev Sardor Nurmurod o'g'li,
Buxoro davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur tomonidan Xitoy (Min) sulolasi bilan o'zaro munosabatlarining harbiy to'qnashuv ehtimoliga qadar oshib borishi, Amir Temur tomonidan Xitoy harbiy yurishiga tayyorgarlik ko'rilishi, harbiy yurishning boshlanishi, Harbiy yurish davrida Amir Temur qo'shinining soni xususidagi ma'lumotlar, Amir Temurning Xitoy bilan ehtimoliy urushi davrida unga ittifoqchilik qilishi mumkin bo'lgan sobiq Yuan (mo'g'ul) sulolasi merosiga da'vo qilayotgan Xitoy shimolidagi mo'g'ullar, oyratlar, Tibet bilan munosabatlar, bundan tashqari Xitoy Min sulolasi hududlarida yashab qolgan mo'g'ullar, Amir Temur qo'shinidagi qurollanish, taktik jang olib borish usullari, to'plar va ulardan foydalanish, otliqlarning mobil harakatdagi ustunliklari, Xitoy Min sulolasi davrida Xitoydagi askarlar soni, ularning jangda asosan mudofa taktikasini qo'llashi, o'q otar qurollar, ulardan otish masofasi, jangdagi vazifasi, xitoydagi uzel knyazliklarning markaziy hokimiyatga hamisha ham bo'yinsunmaganligi, sobiq imperator tarafdorlarining mavjudligi, Amir Temurning harbiy yurishi boshlangani xabari Min sulolasi saroyiga yetib kelganda, Min sulolasining amalga oshirgan tadbirlari bilan bog'liq fikr-mulohazalar tarixiy manba va adabiyotlardagi ma'lumotlar asosida tahlil qilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Min sulolasi, harbiy yurish, to'qnashuv ehtimoli, o'q otar qurol, ra'dandoz, Tibet, Yulduz vohasi, savdogarlar, mobillilik, qo'shin soni, Ashpara qal'asi, ot savdosi.

**ЧТО КАСАЕТСЯ ВОЗМОЖНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ КИТАЙСКОЙ
ВОЕННОЙ КАМПАНИИ АМИРА ТЕМУРА...**

*Орзиев Махмуд Зайниевич,
Турон Зармед Университет кафедре «История», к.и.н.*

*Кенжаева Сардор Нурмурадович,
преподаватель кафедры общественных наук Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация: В данной статье отношения Амира Темура с китайской (Минской) династией обострились до возможности военного конфликта, подготовка Амира Темура к китайскому военному походу, начало военного похода, сведения о численности армии Амира Темура во время военной кампании, возможные отношения Амира Темура с Китаем, монголы на севере Китая, претендующие на наследие прежней династии Юань (Монгольская), которые могли быть с ним в союзе во время войны, отношения с Тибетом, кроме того, монголы, жившие в территории китайской династии Мин, вооружение армии Амира Темура, приемы тактической войны, пушки и их применение, преимущества конницы в подвижном движении, численность воинов в Китае времен китайской династии Мин, применение ими оборонительной тактики в бою, огнестрельное оружие, их дальность стрельбы, их роль в бою, тот факт, что княжества в Китае не всегда были подчинены центральной власти, наличие бывших имперских сторонников

Ключевые слова: династия Мин, военная кампания, возможность конфликта, огнестрельное оружие, порох, Тибет, Звездный оазис, купцы,

мобильность, численность армии, крепость Ашпара, торговля лошадьми.

REGARDING THE POSSIBLE RESULTS OF AMIR TEMUR'S CHINESE MILITARY CAMPAIGN...

*Orziyev Mahmud Zainiyevich,
Turon Zarmed University «History» department, Ph.D. (PhD)*

*Kenjayev Sardor Nurmurad,
teacher of the Department of Social Sciences of the Bukhara State Pedagogical
Institute*

Abstract: In this article, Amir Temur's relationship with the Chinese (Ming) dynasty escalated to the possibility of a military conflict, Amir Temur's preparations for the Chinese military campaign, the beginning of the military campaign, information about the number of Amir Temur's army during the military campaign, Amir Temur's possible relationship with China Mongolians in the north of China who claim the heritage of the former Yuan (Mongol) dynasty, who could be allied with him during the war, relations with Tibet, in addition, Mongols who lived in the territories of the Chinese Ming dynasty, the armament of Amir Temur's army, methods of tactical warfare, cannons and their use, the advantages of cavalry in mobile movement, the number of soldiers in China during the Chinese Ming Dynasty, their use of defensive tactics in battle, firearms, their firing distance, their role in battle, the fact that the princely states in China were not always subservient to the central authority, the presence of former imperial supporters dligi, when the news of the start of Amir Temur's military campaign reached the palace of the Min dynasty, opinions related to the measures taken by the Min dynasty were analyzed based on historical sources and literature.

Key words: Ming dynasty, military campaign, possibility of conflict, firearms, gunpowder, Tibet, Star Oasis, merchants, mobility, army size, Ashpara fortress, horse trade.

Kirish. Amir Temur saltanatining kuch-qudratga to'lgan vaqtida dunyoning yana bir yirik va qudratli davlati bo'lgan Xitoyda tashkil topgan Min saltanati ham o'z qudratining cho'qqisiga chiqqan edi. Xitoydan boshlangan buyuk ipak yo'lining ahamiyati bu davrdagi iqtisodiy munosabatlar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarda katta rol o'ynagan. Amir Temur va Min saltanatlari o'rtasidagi munosabatlar yomonlashuvi 1397 yilda Min saltanati elchilarining Amir Temurdan o'zini Xitoy vassali deb tan olishi va o'lpon to'lashni talab qilib kelganligi sabab bo'lganligi tarixiy adabiyotlarda keltirib o'tilgan[9, 73]. Bu kabi talab Amir Temurdek sarkarda va davlat rahbarini g'azablantirishi tabiiy bo'lib, shu vaqtdan boshlab Amir Temur Xitoy harbiy yurishiga tayyorgarlik ishlarini boshlab yuborgan.

Adabiyotlar sharhi. O'rganilayotgan mavzuni biz asosan Amir Temur va temuriylar davri tarixini yorituvchi manbaviy ahamiyatga ega bo'lgan Ibn Arabshohning "Temur tarixida taqdir ajoyibotlari" va Boburning "Boburnoma" asarida Amir Temurning qo'shini tuzilishi, qurollanishi va harbiy harakatlarda ularni qo'llanilishiga oid ma'lumotlar berilgan. T. Dj. Barfild, A.A. Bokshanin, V.O. Zootov asarlarida Xitoyning o'sha davrdagi qo'shni davlatlar bilan munosabatlariga to'xtalgan. Bundan tashqari Amir Temurning mo'g'ullar bilan ittifoqi, ular bilan hamkorlikda Xitoyga hujum qilish ehtimollari, mo'g'ulistonning ijtimoiy-siyosiy hayotiga oid masalalar Ch.Dalay S.I. Mshaneskiy, S.Lidskiylarning asarlarida to'xtalib o'tilgan. Amir Temurning Xitoyga harbiy yurishni boshlash sabalari, bahonasi, harbiy yurishga tayyorgarlik masalalari H.Dadaboyev, B.A. Dosova, E.L. Dreyer, Z.T. Rajkai va

boshqalarning asarlarida keltirib o'tilganligini ko'rish mumkin.

Natijalar va Munozara. Xitoy (Min) harbiy tayyorgarlik ishlari yetti yilga yaqin vaqtni o'z ichiga olib, qator ishlarni amalga oshirgan. 1397/98 yilda Ashparaga nabirasi Muhammad Sul-ton boshchiligida 40 ming kishilik qo'shinlarni yuborish bilan tayyorgarlik ishlari boshlanib, qo'shinlarni kichik guruhlar shaklida sharqqa tomon siljitishni boshlab yuborgan. Shuningdek, Ashparadan o'n kunlik masofadagi vayronaga aylangan Bosh Xumra nomli qal'asini tiklash, qo'shinni ozuqa bilan ta'minlash uchun dehqonchilik ishlariga rahbarlik qilish kabi ishlar ham bajarilgan[8, 316-317]. Qamariddin mag'lubiyatg uchratilgandan so'ng, Amir Temur uchun qulay strategik ahamiyatga ega bo'lgan Jung'or darvozasi, Tyanshan o'tish yo'laklari, Yulduz vohasi hududlaridan foydalanish imkoni tug'ilgan edi[15, 75]. Harbiy yurish boshlangan vaqtda Buyuk ipak yo'lining aynan shu yo'nalishdan foydalanishga urinilgan.

Xitoy harbiy yurishi davrida Amir Temur qo'shini xususidagi ma'lumotlar ham turlicha ekanligini ko'rish mumkin. Tarixiy adabiyotlarda Amir Temurning qo'shinlari umumiy soni 200 ming ekanligi tilga olib o'tilgan. Qo'shinning chap qanoti Sauronda (hozirda vayrona holatda), o'ng qanoti Sharaqiya (Shohruxiya-S.K., hozirda Sirdaryo bo'yidagi Buqa qishlog'i yaqinida), markazda Amir Temur O'rtorda to'xtagan[12, 52-53]. Ammo, ayrim adabiyotlarda qo'shin soni 200 mingdan 800 mingga bo'lgan ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, A.Sh. Kadyrbayev ma'lumotlariga qaraganda, Xitoyga qarshi 800 ming kishilik Movarounnahr saltanatidan qo'shin yo'lga chiqqan[9, 77]. Cho'qon Chingiz Valixonov Amir Temurning Xitoyga 600 ming kishilik qo'shin bilan chiqqan va askarlarga yetti yillik ulufa (maosh)larini oldindan berganligini, shuningdek, harbiy yurish boshlanishi jarayonida har bir askar ehtiyoji uchun ikki sigir va ikki echki olishni buyurganligi bilan bog'liq ma'lumotlarni keltirib o'tgan[4, 23]. Mirxond o'zining "Ravzat us-safo" asarida temuriy Sul-ton Ahmad (1469-1494 yy) saroyidagi o'sha davr devonxona hujjatlariga asoslanib, Xitoy harbiy yurishi oldidan 272 612 kishiga maosh berilganligi haqida yozgan[5, 85]. Bir so'z bilan aytganda, Amir Temur Ashpara tomon dastlab Muhammad Sul-ton, keyin Allohdod va boshqa sarkardalar orqali kichikroq harbiy otryadlarni Sharqqa siljitganligi evaziga Xitoy harbiy yurishida 200 mingdan ortiq qo'shin bilan harakatni boshlagan deb xulosaga kelish mumkin. Xitoy harbiy yurishi davrida havo sovuq bo'lganligi uchun Amir Temur otlar uchun jul (otlarning yopin-chig'i)lar jubba (odamlar uchun chakmonga o'xshash ustki kiyim)lar, o'ta sovuq vaqtlarda kiyiladigan mubattana (ostarlik ustki kiyimning bir turi), darak (teridan ishlangan qalqon), Zorat (sovut) kabilarni hozirlatgan[8, 319]. Harbiy yurishga har tomonlama tayyorgarlik ko'rilganligi ushbu harakatlardan ham anglash mumkin.

Urush va jang harakatlari taqdirini hal qilishda o'sha davr strategik nuqtai-nazaridan otliq askarlarni mohirona qo'llash muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Amir Temur qo'shinini asosini otliq askarlar tashkil etgan bo'lib, ular ham ikki qismga bo'lingan. Birinchi qism yoy, sadoq va qilich bilan qurollangan askarlar asosan razvedka, soqchilik ishlari bilan shug'ullangan bo'lsa, ikkinchi asosiy qism dubulg'a, zirh (sovut), yoy, sadoq, qalqon, nayza bilan qurollangan og'ir qurolli suvoriylardan iborat bo'lib jang taqdirini asosan ular hal qilgan[5, 12-13]. Tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlarni tahlil qilib, amir Temur qo'shinlarida o'qotar qurollar, ra'dandozlar, to'pchilar ham bo'lgan deb aytishga to'la asoslar mavjud. Amir Temur qo'shinidagi ra'dandozlar soni 10 mingga yaqin bo'lib, ilk bora 1379 yil Urganch qamali davrida ularni qo'llagan[5, 20]. Amir Temurning Xitoy harbiy yurishida ra'dandoz va naftandozlarning katta qismi jalb qilinganligi shubhasizdir. Bundan tashqari Amir Temur qo'shinida artileriya ham mavjud bo'lgan deb xulosa qilish mumkin. Chunki, Zahriddin Muhammad Bobur o'zining "Boburnoma"sida to'p quyilishi va uni ishlatish bilan bog'liq ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, qozon (to'pning stvoli) va doru (porox, tosh snaryad) solib otilishi, Aliquli nomli to'pchi faoliyati keltirilgan. Birinchi

kun sakkiz va ikkinchi kun o'n olti marta otish bilan bog'liq ma'lumot, shuningdek, yasalgan yirik to'pning yorilib ketishi kabilar hali artileriya janglarda asosiy mavqeni egallamaganligini ko'rsatib beradi[2, 408-409]. Bir so'z bilan aytganda, Amir Temur Xitoyga harshi harbiy yurishida katta harbiy taktik-strategik tayyorgarlik ko'rgan. Buning ustiga Xitoyni XIII asrda istilo qilishga qatnashgan mo'g'ullar 40 tuman, mo'g'ullarning oyirat qabilalari 4 tumandan iborat bo'lib, umumiy 44 ming oilani tashkil qilganlar. Yuan sulolasi Xitoydan quvilgach, 40 tuman mo'g'uldan 6 tuman mo'g'ullar, 4 tuman oyiratlar Ulug' yurtga qaytgan. 34 tuman mo'g'ullar oilasi Xitoyda qolib ketgan[14, 55]. Xitoyning bir qator ichki o'lkalarida mo'g'ullar diasporasi salmog'i yuqori bo'lgan. Misol tariqasida Yunnanda 10 ming mo'g'ul oilasi yashaganligini keltirib o'tish mumkin. Imperator Chji Yuanchjan buyruq chiqarib, Xitoyda qolib ketgan mo'g'ullarni o'z vataniga qaytishga ruxsat bermagan. Shuningdek, ularni xitoyliklar bilan aralashib ketishlari uchun xitoyliklar bilan oila qurishga majburlagan. Buyruqni buzgan va o'z etnosi vakili bilan oila qurganlarni eri va xotini ham qullikka tortilgan. Ko'rilgan bu kabi choralarga qaramay Xitoy hududida Amir Temur va mo'g'ullar hujumini qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lgan 2 mln 500 ming mo'g'ullar mavjud bo'lganligi tarixiy adabiyotlarda keltirib o'tilgan[14, 56-57]. Bundan tashqari Min sulolasidan norozi bo'lgan feodallar, sobiq imperator Chju Yunven tarafdorlari ham Xitoydagi siyosiy vaziyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan.

Min sulolasi dastlabki davrida Chju Yuanchjan hokimiyat tepasiga kelgandan so'ng, butun Xitoy ikki qismga xalq-Min va armiya-szyunga bo'lingan. harbiylar va ularning oilalari harbiy xizmat uchun yer uchastkasi olganlar. bu ularni moddiy ta'minlashga xizmat qilgan. Mamlakatda urush davrida aholi sonining qisqarishi natijasida bu harbiy tizim birmuncha vaqt o'zini oqlagan[13, 23]. Ammo, ko'rilgan oralarga qaramay, taniqli xitoyshunos olim Bokshanin fikriga ko'ra, Xitoyning 1404-1405 yillarda tashqi siyosiy ahvoli og'irlashgan. Amir Temur tomondan bo'ladigan harbiy yurish xavfi kuchayish bilan birga, mo'g'ullarning bostirib kirish xavfi ham saqlanib qolingani[3, 81]. Bundan tashqari Yuan sulolasi qulashi bilan Tibetda ham siyosiy vaziyat o'zgargan. Mo'g'ullar tomonidan hokimiyat tepasiga qo'yilgan Sakya sektasi vakillarining ta'siri pasayib, Pxagmodu hokimi Changchub Djalsan hokimiyatni qo'lga kiritgan. Bir qator ijobiy islohotlarni amalga oshirib, yirik shaharlarga gornizonlar, Xitoy bilan yaqin chegaralarga qo'shin joylashtirgan[9, 122]. Amir Temurning ehtimoliy harbiy yurishida Tibet ham uning ittifoqchisiga aylanishi mumkin bo'lgan. Chunki, Min sulolasi Yuan sulolasi merosiga da'vo qilayotgandi. Bu esa Tibetni ham Min sulolasiga vassalligini tan olishni anglatgan.

Amir Temurning Xitoyga harbiy yurishida tarixiy manbalarda keltirilgan askarlar soniga oid raqamlar Xitoyning ikki mlnli qo'shinidan ko'ra kam bo'lsada, yuqorida keltirilgan Xitoy shimolidagi mo'g'ullar, Xitoy ichki hududlaridagi mo'g'ullar, Tibetning Amir Temur siyosatiga xayrixohligi urushda Amir Temur qo'shinlari muvofaqiyati uchun xizmat qilishi mumkin bo'lgan. Amir Temurning Xitoy Min davlatiga qarshi harbiy yurishni boshlagani to'g'risida Xitoy tarixiy yilnomasi "Min shi"da Yun Le hukumronligining uchinchi yili (1405 y)da hali g'arbga ketgan Fu An va boshqa elchilar qaytmagan bo'lsalarda, imperator saroyiga Temurning Beshbaliq orqali Sharqqa qo'shin tortganligi ma'lum bo'ldi. Oliy hukumdor Gansu o'lkasi szunbinguan (qo'mondoni)i Sun Shenuga ehtiyot choralarini ko'rishni buyurdi mazmunidagi so'zlar yozilgan[10, 221]. Manbalarda poytaxtga arbiy yurish haqidagi xabarni Dao U nomi bilan tilga olingan musulmon savdogari yetkazgan[17, 53].

Min sulolasi tarixiga oid tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar tahlili sulola vakillari hukumronligi dastlabki davrida Xitoyda Amir Temurning harbiy qudratiga yetarlicha baho berilmaganligiga oid xulosalarga kelish mumkin. Bu ayniqsa, o'z g'alabalaridan ruhlangan Xun'u davri uchun xos xususiyat bo'lib hisoblanadi. Lekin, xitoyliklar armiyasining Amir Temur qo'shinlariga nisbatan o'z jihatlarini ko'proq edi.

Eng avvalo, Xitoy armiyasi uzoq vaqt davom etadigan harbiy yurishlarga bardosh berolmas edi. Ularda katta va suvsiz sahrolar, baland cho'qqili tog'larni oshib o'tish tajribasi bo'lmagan. Qo'shinda jangovar otlar yetishmagan, Xitoyda otlarning kamligi sababli xitoylik suvoriylar esa otda erkin o'tira olmagan[15, 75]. Bu esa strategik va taktik jihatdan Amir Temur qo'shinlarida ustunlik bergan. Xun'u davrida Xitoy armiyasi soni 2 mln kishiga yetgan bo'lib, qo'shin rekrutlikka olish tartibi asosida to'plangan[7, 61]. Shuningdek, Min sulolasi davri Xitoy harbiy san'ati qadimgi sarkardalar tomonidan ishlab chiqilgan taktik va strategik qarashlarga asoslangan va zamonaviy harbiy tashkilot, shuningdek, davlat iqtisodiyoti ehtiyojlariga javob bermagan. ko'pdan-ko'p harbiy qismlar va armiya sonining ko'pligi sarkardalarni jang vaqtida qo'shimmi boshqarishini qiyinlashtirgan[13]. Xitoy armiyasi o'ng, so'l, old, orqa va markaziy qismlarga bo'lingan holda joylashgan. Shuningdek, poytaxt Nankin (keyinchalik Pekin)da 400 mingga yaqin qo'shin joylashtirilgan. Imperator xonadonining van (knyaz) unvonli vakillari 3 mingdan 19 minggaacha qo'shin saqlash huquqiga ega bo'lgan. Bundan tashqari mo'g'ullar bilan chegara hududlarda tashkil etilgan okruglarda ham quyidagicha qo'shin joylashgan. Masalan, Lyaodun 87402 ming, Szichjou 50371 ming, Syuanfu 54909 ming, Datun 59909 ming, Sanguan 22093 ming piyoda, 11702 otiqlar, Yuylin 30 ming, Ninsya 70263 ming, Gansu 79945 ming, Guyuan 67294 ming jami; 533888 ming qo'shin joylashtirilgan[11, 59]. Ushbu qo'shinlarni markaziy hokimiyatga bo'yunsunishi katta qiyinchiliklar bilan amalga oshgan. Bundan tashqari Xitoy Min imperiyasi udel boshqaruviga asoslangan bo'lib, udel knyazlari hamisha ham markaziy hokimiyatga so'zsiz bo'yunsunmagan[6, 63]. Bu katta urush kelib chiqqan taqdirda udel knyazlar sadoqatini shubha ostiga qoldirgan deb xulosa qilish mumkin.

Dasht ko'chmanchi turmush tarzida o'sgan Amir Temur va uning ittifoqchisi bo'lgan mo'g'ul askarlari mobil va tez harakat qilishga odatlangan otliq qo'shinlariga Xitoy imperatori Yun-Le aniq tezda mudofa tashkil qila olmasligini yaxshi anglagan. Min sulolasi an'anaviy pozision himoya taktikasiga o'tgan[1, 187]. Ushbu an'anaviy himoya taktikasi qal'alar mudofasini kuchaytirish, Buyuk Xitoy devorida xavfdan ogohlantiruvchi signallarni ko'paytirish, choparlar va razvedkachilarni ko'paytirish kabilar bo'lgan. Amir Temurning ehtimoliy hujumidan mudofaani kuchaytirish maqsadida, hukumat mamlakatning shimoliy-g'arbiy chegara hududi hisoblangan Gansu va Ninsya o'lkasidagi qo'riqchi askarlarning hushyorligi oshirilgan, poroxli qurollar, qo'shimcha askarlar yuborganlar[3, 85]. Bu ehtimoliy urush harakatlari davrida mudofa qobiliyatini yetarlicha kuchaytira olmagan.

Min sulolasi ham Amir Temurning Xitoyga harbiy yurishi ehtimollarini ham o'rganib chiqqan deb tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlarga tayanib xulosa qilish mumkin. Urushga tayyorgarlik ko'rishning birinchi vazifasi sifatida jang harakatlari olib boriladigan hududlarni nazorat qilishga imkon beruvchi birinchi vosita Imperator Yun-Le tomonidan poytaxtni Nankindan shimolga Pekin shahriga ko'chirilishi bo'lgan. Bu Xitoydan shimoldagi mo'g'ullar hatti-harakatlarini nazoratga olish imkonini bergan[16, 65]. Bundan tashqari Xitoyda harbiy texnika sohasida bir qator o'zgarishlar amalga oshirilgan va rmiyada qo'llanila boshlangan. Jumladan, Min sulolasi hukumronligi boshlarida o'q-yoylarning jamlanmasi otish mashinasi va reaktivni birlashtirgan qurilma ixtiro qilingan va u o'q otish masofasini ma'lum ma'noda uzayishiga va muntazam o'q uzishni ta'minlashga xizmat qilgan[6, 250]. Xoch deb nomlangan bu reaktiv o't ochish qurilmasi asosan psixologik ta'sir kuchiga ega bo'lib, unda raketalar shovqin va tutin bilan ommaviy ravishda otilgan. Uchish masofasi 80-120 metr masofagacha yetib, aniq nishonga tegmasada shovqin, tutin ko'targan bu asosan dushman otlarini qo'rqitishga xizmat qilgan[11, 54]. Bu qurilma orqali aniq nishonga olish qiyin bo'lib raqib askarlari zich nuqtaga yo'naltirish orqali ularga zarar keltirishga harakat qilingan.

Bundan tashqari Xitoy qo'shinida mudofa janglarida to'plardan ham keng

qo‘llanila boshlangan edi. Odatda Xitoy to‘plari quviri cho‘yan va temirdan bo‘lib, tosh va metal snaryad otishga mo‘ljallangan. Bugungi kunda Xitoyda saqlanib qolingani o‘q otar to‘plarning eng qadimgi 1351 yilga ta‘luqli bo‘lib hisoblanadi [6, 249]. Ammo, bu davrda to‘plarning muntazam otib turishining imkoni mavjud bo‘lmagan. Ularning quviri tez qizib ketishi ortidan otilmay qolishi kuzatilgan. Bu esa ularni jang vaqtida qo‘shinga yetarli darajada yordam bera olmaganini bildiradi. Yuqorida keltirilgan fakt va mulohazalarga tayanib, Amir Temurning Xitoy harbiy yurishi uzoqqa cho‘ziladigan amaliyot bo‘lsada, unda g‘alaba qozonish imkoniyatlari mavjud bo‘lgan deb xulosa qilish mumkin. Amir Temur vafotidan so‘ng Xizrxo‘ja o‘g‘lonning 1407 yili temuriylar davlatiga qarshi Xitoy bilan harbiy ittifoq tuzishi ham amaldagi vaziyatga biror o‘zgartirish olib kelmaganligini ko‘rishimiz mumkin [10, 227]. Tarixiy adabiyotlardagi ma‘lumotlar tahlili Min sulolasi bu ittifoqqa e‘tiborsiz bo‘lgan degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Amir Temurning O‘tror shahrida bevaqt olamdan o‘tishi Xitoy harbiy yurishining barbod bo‘lishiga, temuriylar o‘rtasida taxt uchu kurashlarning avj olishiga sabab bo‘lgan edi. Xitoy Min sulolasining katta sahrolar va tog‘lar oshib uzoq masofada harbiy harakatlar olib borish tajribasining bo‘lmaganligi sababli ikki mamlakat o‘rtasidagi munosabatlar tinch rivojlanish yo‘lidan ketgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘uxati

1. Барфилд Т. Дж. Опасная граница: кочевые империи и Китай (221 г. до н. э. - 1757 г. н. э.) / Пер. Д.В. Рухлядева, В.Б. Кузнецова; науч. ред. и пред. Д.В. Рухлядева. – Санкт-Петербург, 2009. – 248 с.
2. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – T.: O‘zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 1960. – 513 b.
3. Бокшанин А.А. Императорский Китай в начале XV века (внутренняя политика). – М.: Наука, 1976. – 202 с.
4. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 4. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. – 461 с.
5. Dadaboyev N. Amir Temurning harbiy mahorati / Mas‘ul muharrir A.Qayumov /. – T.: Yozuvchi, 1996. – 96 b.
6. Досова Б.А. Страны Восточной и Юго-Восточной Азии в системе международных отношений (древняя и средневековая история Китая): учеб. пособие / Б.А. Досова. – Караганда:, 2020. – 266 с.
7. Зоотов О.В. Китай и Восточный Туркестан в XV-XVIII вв. Межгосударственные отношения. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
8. Ibn Arabshoh. Temur tarixida taqdir ajoyibotlari / Arab tilidan tarjima va izohlarni, so‘z boshini U.Uvatov tayyorlagan. Mas‘ul muharrir A.O‘rinboyev. K.1. – T.: Mehnat, 1992. – 326 b.
9. Кадырбаев А.Ш. Монголы, Китайцы и Европейцы в Китае в Тибете. (1368-1644 гг). // Вестник института востоковедения РАН, № 1. 2018. – С. 121-126.
10. Китайские документы и материалы по истории Восточного Туркестана, Средней Азии и Казахстана XIV – XIX вв. – Алматы: Гылым, 1994. – 272 с.
11. Китайская армия при династии Мин (вторая половина XIV-первая половина XV века).. Батыр, (N. 6.) – М.: 2015. – С. 46-65.
12. Лидский С. Великие завоеватели Средней Азии: Александр двурогий и Тимур Хромой. // Туркестанский сборник. Том. 462. – С. 52-63.
13. Мшанецкий С.И. История военного костюма стран Восточной Азии XVII-XX вв.: автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.03 / Ин-т истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока. - Владивосток, 1999. – 49 с.
14. Чулууны Далай. Монголия в XIII-XIV веках. – М.: Наука, 1983. – 230 с.
15. Shirinov T., Orziyev M. Ikki hukmdor munosabatlari tarixidan // Fan va turmush, 2014. № 1-2. – B. 74-76.
16. Dreyer, E.L. Early Ming China: A Political History 1355-1435. By Edward L. Dreyer. [Stanford: Stanford University Press, 1982. – R. 65. - 303 pp.
17. Rajkai Z.T. The Timurid empire and the Ming China: Theories and approaches concerning the relations of the two empires (Doktori Disszertáció). – Budapest, 2007. – 212 p.